Religia şi comportamentul religios în viaţa japonezilor

Renata Maria RUSU

In this paper we aim at making a short presentation of the relation Japanese people have with divinity, with „religion". Japanese people are very eager to immediately deny belonging to any religion, no matter which, and insist on describing the Japanese society as a non-religious one – a society in which religion either does not exist or it has disappeared. But is this how things really are? And how has this happened? By providing a concrete description of the way Japanese people behave in a Shinto shrine and a Buddhist temple, we try to show in this paper that Japanese people are involved in religious activities, and that Japanese society is one in which religion has always been present.

0. Introducere. Lucrarea de faţă îşi propune o prezentare succintă a relaţiei pe care japonezul de azi o are cu „religia"[1]. Întrebat care este religia sa, japonezul de rînd va răspunde deseori prin „niciuna, eu nu sînt religios, nu aparţin nici unei religii". Japonezii se grăbesc aşadar să dezmintă imediat apartenenţa la o religie, oricare ar fi ea, şi insistă să descrie societatea japoneză ca fiind una non-religioasă – o societate în care religia fie nu există, fie a dispărut. Şi totuşi, aşa să fie oare? Cum s-a ajuns la această situaţie? În această lucrare vom încerca să arătăm că japonezii se implică totuşi în activităţi religioase, ei au un comportament religios, iar societatea japoneză este una în care religia a fost şi este în continuare prezentă.

1. Prima vizită la un templul budist şi la un altar şinto. Iată un scenariu la care 99% din străinii care au ajuns vreodată în Japonia au fost martori: ajunşi în Japonia, majoritatea străinilor vor dori să viziteze faimoasele temple budiste şi/sau

[1] Vom folosi cuvîntul *religie* în această lucrare cu precizarea că de fapt şinto nu este considerată de cercetători o religie ca atare, sau, am putea spune împreună cu Nicolas Bouvier, este o religie „fără păcat, fără asceză, fără o etică şi fără o morală, fără doctrină, fără De Profundis, fără osîndă, fără Patimi, fără angoasă ori înfern". – Cf. Nicolas Bouvier, *Cronică japoneză*, p. 16-17. Şinto, în traducere literară „calea spre *kami*", este mai bine definit ca totalitatea credinţelor în *kami*, spre deosebire de budism care se referă la învăţăturile lui Buddha, sau creştinism, care se referă la învăţăturile lui Iisus Hristos. Aşadar şinto este un amalgam de atitudini, idei, şi modele de comportament care i-au călăuzit pe japonezi timp de aproximativ 2000 de ani. *Kami*, pe de altă parte, constituie obiectul venerat în şinto, adică zeităţi şinto, spirite sacre care pot să includă aproape orice de la bolovani, animale, plante, creaturi fabuloase, la oameni. În şinto, toată lumea devine *kami* după moarte, şi japonezii organizează festivaluri – *matsuri* – în mod regulat pentru a întîmpina aceşti strămoşi ai familiei deveniţi *kami*.

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

altare şinto[2]. Să presupunem că această primă vizită la un lăcaş religios din Japonia se petrece în compania unei gazde japoneze. Primul lucru care se va întîmla, probabil, va fi acela că gazda ne va asigura că ea nu este o persoană religioasă, că pe ea nu o interesează sub nici o formă religia.

Aşadar, interesul ei în această vizită la templu/altar este unul pur „turistic" – de a prezenta oaspetelui venit din străinătate cultura japoneză, templele şi altarele din Japonia. Cu toate acestea, odată ajunşi la primul altar şinto, gazda va arunca o monedă în cutia pentru ofrande aflată în faţa oricărui altar şinto, va bate din palme de două ori – aceasta fiind modalitatea standard de a atrage atenţia *kami*, îşi va apleca capul în faţa altarului, şi îşi va împreuna mîinile în rugăciune. Mai apoi, acelaşi scenariu se va repeta[3] la templul budist. Acest comportament este un exemplu care arată clar că, cel puţin la o primă privire, japonezii nu par să diferenţieze între cele două „religii" principale ale Japoniei: budismul şi şinto. De asemenea, este clar că japonezii nu consideră că poţi să aparţii în mod exclusiv unei singure religii: faptul că te rogi la un templu budist nu îţi interzice să te rogi mai apoi la un altar şinto. Pentru japonezi, budismul şi şinto au aşadar o natură complementară (la fel ca multe alte confesiuni/religii prezente în Japonia); nu există nici un fel de discriminare sau diferenţiere între ele, iar japonezii se implică în ambele fără nicio problemă.

Iată un al doilea scenariu la fel de probabil în societatea japoneză. Un japonez îl întreabă pe altul: „Cărei secte budiste îi aparţii?". Celălat răspunde: „Nu ştiu. Încă nu a murit nimeni din familia mea". Observăm aici că întrebarea nu era dacă persoana respectivă aparţine sau nu unei secte budiste, ci căreia dintre secte îi aparţine. Cel care a pus întrebarea a presupus pur şi simplu că interlocutorul său aparţine unei secte budiste – presupunere îndreptăţită într-o ţară în care, conform statisticilor, mai mult de ¾ din populaţie este considerată a fi budistă. De asemenea, observăm că al doilea japonez din acest scenariu nu a spus că nu aparţine niciunei secte budiste[4], ci pur şi simplu că nu ştie căreia îi aparţine.

---

[2] Lăcaşele budiste şi şinto din Japonia poartă denumiri diferite în limba japoneză. Astfel, pentru budism avem cuvintele *(o)tera*, *jiin*, sau sufixul *-ji* adăugat numelui templului, iar pentru şinto avem *jinja* sau *jingu*.

[3] De fapt, în timpul vizitei la un templu budist, nu se practică bătutul din palme, pentru că Buddha este perceput a fi veşnic vigilent. Dimpotrivă, se consideră că zeităţile şinto trebuie „chemate" înainte de rugăciune. Cu toate acestea, vom observa deseori japonezi care bat din palme în faţa unui templu budist sau japonezi care nu bat din palme în faţa unui altar şinto. Acest comportament nu este însă percepută ca o „greşeală", şi nimeni nu va încerca să atragă atenţia celui care a comis „fapta" respectivă că modalitatea de rugăciune ar fi diferită. Însă pentru oaspetele străin ajuns pentru prima dată în Japonia, şi mai ales pentru cel care este familiarizat în teorie cu învăţăturile budiste şi şinto, scenariul de mai sus va stîrni cu siguranţă uimire.

[4] Budismul are o istorie de peste 1400 de ani în Japonia, perioadă în care a produs un număr mare de conducători religioşi şi de secte, influenţînd de asemenea în mod semnificativ cultura niponă. Cu toate acestea, ignoranţa manifestată de personajul din scenariul nostru nu face imposibilă afilierea sau sentimentul latent de apartenenţă care ar urma să se materializeze atunci cînd circumstanţele vor face acest lucru necesar.

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

Aşadar, ce anume face ca aceste scenarii să fie posibile? Cum este posibil ca japonezii să fie atît de insistenţi în a atrage atenţia că nu sînt religioşi, dar cu toate acestea să se implice, aşa cum vom vedea în continuare, în activităţi religioase? Există o mică anecdotă care circulă printre cei ce studiază „religiile" insulelor nipone. Winston Davis, într-o conversaţie avută cu un bancher japonez în timpul unei călătorii cu avionul în 1971, a primit următoarea replică: „Cînd a aflat că studiam religia japonezilor, a dat din cap şi m-a asigurat cu tristeţe că aşa ceva nu mai exista demult. Mai tîrziu, aveam să primesc acelaşi răspuns de la mulţi alţi japonezi" (tr.n.) (Winston, 1980: 261-285).

2. Ce spun statisticile? Datele empirice care confirmă primul din scenariile de mai sus sînt numeroase. De exemplu, un studiu efectuat de sociologi la altarul *Ishikiri* – unul dintre cele mai importante altare şinto din Osaka – în 1983 a arătat că din 153 de persoane care au participat la studiu, 55 au spus că în ceea ce îi priveşte, *kami* şi Buddha sînt identici, în timp ce 58 de persoane au spus că există o diferenţă între aceştia însă din aceste 58 de persoane, 45 nu au putut explica clar care ar fi diferenţa dintre *kami* şi Buddha[5].

De fapt, vom vedea că la nivelul activităţii religioase explicite, şinto şi budismul formează un fel de amalgam în ochii japonezilor, fără ca aceştia să diferenţieze foarte clar între tradiţii religioase distincte.

Al doilea scenariu este de asemenea susţinut de date care arată că japonezul din povestea noastră nu este singurul care nu ar şti să spună cărei secte budiste îi aparţine. Un studiu efectuat de secta zen budistă Soto, una dintre cele mai mari şi cele mai vechi organizaţii budiste din Japonia, arată cît de puţini japonezi care sînt consideraţi membri ai aceste secte erau conştienţi de faptul că aparţin sectei, chiar dacă unii dintre ei participau probabil la ritualurile şi ceremoniile organizate în cadrul sectei. Studiul a arătat că mai puţin de 10% din cei intervievaţi ştiau cine fusese fondatorul sectei. La fel, doar aproximativ 10% dintre cei intervievaţi ştiau că Buddha era entitatea principală venerată în cadrul sectei[6]. Studiul a relevat o lipsă impresionantă de cunoştinţe legate de doctrinele şi istoria sectei; cu toate acestea, numărul celor care participau în mod regulat la ceremoniile sau ritualurile sectei era foarte mare.

Numeroase studii asupra afilierii religioase a japonezilor relevă în mod constant că aceştia declară în cea mai mare parte că nu sînt credincioşi. Conform unui astfel de studiu, efectuat în 1981 de postul de televiziune public japonez doar 33% dintre japonezii care au participat la studiu au declarat că aparţin unei religii, în timp ce 65% au spus că nu aparţin nici unei religii [Keiichi (ed.) *Seminaa shukyogaku kogi*, p. 11]. Cifrele se menţin aproximativ în aceleaşi limite – cu doar puţin peste 30%[7] din cei intervievaţi admiţînd credinţa într-o religie – în sondajele efectuat o dată la

[5] *Shūkyō Shakaigaku no Kai* (ed.), 1985: 134-136.

[6] *Sotoshu shuseichosa iinkai* (ed.), 1984: 1-40.

[7] În 1958, cifra a fost de 35%, dar în 1963 şi 1968 a scăzut la 31% şi chiar la 25% în 1973, pentru a creşte din nou la 34% în 1978. În toate aceste sondaje, cifra celor care au declarat că nu aparţin nici unei religii a fost în jur de 65%.

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

5 ani de către Ministerul Educaţiei din Japonia [Satoru, *Gendaijin no shukyo ishiki*, în Omura şi Nishiyama (ed.), p. 99]. Practic, nu există sondaj efectuat în Japonia în ultimii ani care să nu dea aceleaşi rezultate: aproximativ 30% din japonezi afirmă că aparţin unei religii, pe cînd cei care nu au nici un fel de afiliere religioasă se menţin în jurul cifrei de 65% (Reader, *Religion in Contemporary Japan*, p. 6).

Aşadar, cum poate cineva să nu fie religios, dar să se roage la temple şi altare? Cum poate cineva să nu fie religios, dar să fie budist? Cum poate cineva să fie budist, şi cu toate acestea să nu stie aproape nimic despre budism? Ar trebui să considerăm că gazda din primul scenariu nu este religioasă pentru că aşa ne spune ea, sau că este religioasă pentru că se comportă ca atare? Ar trebui să considerăm că cei care aparţin sectei zen budiste Soto sînt budişti pentru că ei înşişi recunosc că aparţin sectei, sau că nu sînt religioşi pentru că aparent aceştia nu ştiu nimic despre secta respectivă? O altă întrebare care ne dezvăluie adevărata atitudine a japonezului faţă de religie este întrebarea care se referă nu la a fi sau a nu fi religios, ci întrebarea cu privire la activităţile religioase în care se implică japonezul. Pentru că lipsa de „credinţă" nu înseamnă lipsă de acţiune. Astfel, întrebaţi dacă consideră sentimetul religios ca fiind important, aproximativ 70% din japonezi răspund pozitiv (Satoru, 1988; 17). De asemenea, nivelul de apartenenţă continuă să fie ridicat în Japonia. Chiar dacă declară că nu sînt religioşi, majoritatea japonezilor nu vor nega afilierea la budism sau şinto. Agenţia Japoneză pentru Probleme Culturale publică un buletin anual care confirmă că majoritatea[8] japonezilor se consideră membrii ai unor organizaţii religioase, ba chiar a mai multor organizaţii religioase în acelaşi timp[9].

În cazurile în care această afiliere multiplă există, cel mai comun caz este al unei afilieri budism/şinto. Astfel, expresia „Născut şinto, mort budist" reflectă realitatea socială şi religioasă în care se încadrează majoritatea japonezilor.

3. Născut şinto, mort budist – descrie cel mai bine majoritatea covîrşitoare a japonezilor. Copii nou-născuţi sînt duşi la altare şinto pentru a primi binecuvîntarea şi protecţia *kami*. La polul opus, înmormîntările se desfăşoară într-un templu budist. Astfel, asistăm la un tandem între cele două aspecte ale vieţii în Japonia, un tandem care curpinde ritualurile şi ceremoniile care încadrează etapele vieţii unui individ. Aceste afilieri multiple pot să încorporeze şi o a treia religie, de obicei una proaspăt apărută în Japonia. Organizaţiile religioase nou apărute nu ezită să îi încurajeze pe noii lor adepţi să îşi îndeplinească obligaţiile faţă de *kami*/Budha, şi

[8] În 1985, 76% din japonezi au fost clasificaţi ca budişti, în timp ce 95% din japonezi au fost clasificaţi ca şintoişti, cifrele arătînd clar că mulţi japonezi au fost înregistraţi ca fiind afiliaţi la mai mult de o religie.

[9] Trebuie totuşi făcută o precizare: este binecunoscut faptul că multe organizaţii religioase japoneze declară cifre care nu au nimic de-a face cu realitatea, numărînd de exemplu toţi membri unei familii căreia îi aparţine o persoană care a intrat în organizaţia respectivă; mai mult, multe temple budiste „uită" să îi şteargă de pe listă pe cei decedaţi, sau pe cei care au ales să se retragă din organizaţia respectivă. Mulţi profesori/cercetători s-au trezit de asemenea ca fiind citaţi ca membri ai unor organizaţii religioase doar pentru că au participat la unele ritualuri şi ceremonii doar în interesul cercetării.

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

în acelaşi timp să îşi urmeze propriile credinţe religioase prin intermediul noilor grupuri religioase. Acest tip de afiliere multiplă nu este o noutate pentru Japonia, ci există o tradiţie destul de veche în acest sens. De-alungul istoriei, pe măsură ce au ajuns în Japonia, noile religii şi grupări religioase au încercat să fie nu divizatoare, ci inclusive, nu contraditorii, ci complementare. Astfel, putem afirma că japonezii nu au fost aproape niciodată confruntaţi cu o dilema de genul „ori una, ori alta", cum s-a întîmplat şi se întîmplă încă în alte părţi ale lumi. Aşa s-a ajuns ca un numă imens de organizaţii religioase – sute de secte budiste, zeci de noi organizaţii religioase, aproape o sută de organizaţii şinto, şi multe tipuri de biserici creştine – să îşi împartă membrii între ele. Ceea ce relevă aceste afilieri multiple, şi ceea ce fusese de altfel sugerat şi de datele statistice, este că apartenenţa la o religie şi practicarea unei religii nu este condiţionată de credinţă. Astfel, secta zen budistă Soto a dat un raport Ministerului de Probleme Culturale în care se spunea că deşi secta respectivă avea 6,885,000 membri, doar 287,000 (aproximativ 4%) dintre aceştia erau credincioşi – cu alte cuvinte, studiaseră doctrina sectei şi credeau în aceasta şi în preoţii sectei[10]. La fel şi în şinto: deşi 95% din populaţia Japoniei se declară ca fiind afiliată la şinto, doar 3-4% sînt consideraţi a fi credincioşi de către organizaţiile şinto[11]. Se clarifică astfel, sau, dimpotrivă, se complică imaginea japonezilor care declară în număr mare afilierea la organizaţii religioase dar neagă în număr la fel de mare credinţa în religie. Iar acest sentiment se amplifică dacă ne uităm la felul în care japonezii se implică şi participă la activităţi cu caracter religios, cum ar fi vizitarea templelor/altarelor, rugăciuni, şi participarea la evenimente cu caracter religios. Pentru că dacă sînt întrebaţi despre participarea lor la astfel de evenimente, cifrele vor arăta din nou procentaje ridicate de participare.

4. Apelînd la zei în momentele grele. Pe parcursul unui an, există momente cînd se produc adevărate explozii de activitate religioasă în Japonia. Două dintre aceste momente sînt Anul Nou – cînd japonezii vizitează temple budiste şi altare şinto pentru a se ruga pentru noroc şi fericire în noul an – şi festivalul numit *o-bon*, care are loc în luna august, cînd familiile se reunesc pentru a venera sufletele strămoşilor. Ambele sînt sărbători foarte importante pentru japonezi, producîndu-se adevărate migraţii cu cele două ocazii, pentru că toată lumea călătoreşte în număr foarte mare pentru a reveni în familie şi pentru a participa împreună la ceremoniile religioase specifice fiecărui eveniment. Astfel, se estimează că aproximativ 80%[12] dintre japonezi participă la *hatsumode* – tradiţionala vizită la un templu sau altar în prima zi a noului an.

Deşi acest ritual are ca centru *kami* şi altarele şinto, există un număr de mare temple budiste în Japonia care atrag mulţimi imense de oameni. În ceea ce priveşte *haka mairi* – vizita la mormîntul strămoşilor, pentru a înălţa rugăciuni către aceştia,

[10] *Sotoshushumucho* (ed.), Toyko, 1987: 137-139.
[11] *Bunkacho* (ed.), 1987: 2.
[12] Numărul celor care participă la *hatsumode* a crescut în mod constant în ultimii 20-30 de ani, de la aproximativ 30 de milioane în 1965 la peste 60 de milioane în 1976, iar apoi la 80 de milioane în 1988.

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

şi nu în ultimul rînd pentru a curăţa şi împrospăta mormintele – un studiu efectuat de televiziunea naţională arată că 89% din japonezi participă în mod regulat (69%) sau ocazional (20%) la acest eveniment. Această participare în masă la cele două evenimente are implicaţii sociale, culturale, dar şi religioase în acelaşi timp. Mulţi japonezi participă la *hatsumode* pentru că acest eveniment are implicaţii sociale şi culturale, pentru că este un obicei să vizitezi un templu sau un altar împreună cu familia sau prietenii în prima zi a anului. Astfel, mulţi japonezi nu consideră *hatsumode* un comportament religios, sau sînt reticenţi în a declara acest lucru. Cu toate acestea, ei merg la un lăcaş religios, şi participă la ceea ce nu putem numi altfel decît activităţi religioase.

Activităţile care se desfăşoară cu ocazia *o-bon* sînt similare: familiile se reunesc, cei plecaţi se reîntorc în oraşul natal şi vizitează împreună cu familia mormîntul strămoşilor. Din nou, mulţi japonezi se vor grăbi să afirme că acesta este un eveniment cultural sau social, legat de obligaţii de familie, de tradiţii care trebuie păstrate. Şi cu toate acestea, activităţile în care se vor implica vor fi de natură religioasă.

Se impune aici o observaţie foarte importantă: niciuna din activităţile care se desfăşoară atît de Anul Nou cît şi de *o-bon* nu presupune vreun fel de pregătire sau implicare anteriaoră din partea participanţilor. Nici măcar nu este nevoie ca participanţii să creadă în existenţa vreunei fiinţe spirituale (*kami* sau strămoşi) căreia îi sînt adresate rugăciunile şi ofrandele.

Pe lîngă evenimentele de mai sus, momentele în care japonezii se vor adresa zeilor sînt definite de expresia *kurushii toki no kamidanomi* - acele momente de cumpănă din viaţa unui om. Expresia pare a fi folosită cu precădere de tinerii japonezi, iar momentele de cumpănă la care se face cel mai des referire sînt diversele examene pe care trebuie să le treacă la şcoală, sau alte asemenea momente în care se simte nevoia unui ajutor „de sus”. În astfel de momente, *kami* sînt acolo pentru a răspunde cerinţelor japonezilor. Existenţa lor nu este o chestiune de credinţă cognitivă, ci de acceptare şi necesitate culturală: atunci cînd este necesar, *kami* sînt acolo pentru a-şi îndeplini rolul care le este atribuit. Aşadar putem spune că lumea religiei oferă japonezului un suport psihologic, pe care se poate baza atunci cînd are nevoie, care să-i ofere răspunsuri şi soluţii cînd apare o poblemă, dar care nu necesită atenţie deosebită în restul timpului.

5. Concluzii. Toate datele indică faptul că pentru japonezi, ideile, conceptele, şi activităţile religioase au o puternică tentă socială şi culturală, fără a fi în mod necesar recunoscute ca fiind religioase de către cei care le practică. Un element major în aceast mod de a vedea religia este felul în care japonezul se identifică pe el însuşi în societate şi în cadrul grupului. Între unităţile sociale de însemnătate majoră în viaţa japonezului se numără satul, comunitatea locală, familia, naţiunea, ba chiar compania unde este angajat. Familia a fost însă şi rămîne o piatră de temelie a structurii religioase: după cum am văzut, familia este cea care este afiliată templului budist sau altarului şinto, nu individul; individul este clasificat ca budist

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

sau şinto pur şi simplu deoarece aparţine familiei care este afiliată templului sau altarului respectiv.

Majoritatea acestor activităţi religioase „non-religioase" sînt practicate pentru că familia le practică. Aşadar japonezul participă la activităţi religioase pentru că aparţine unei societăţi şi unei culturi care pune în practică activităţile respective. El poate să se roage zeităţilor şi strămoşilor pentru că aşa o cere situaţia şi circumstanţele, dar nu este necesar ca el să creadă în zei sau prezenţa strămoşilor. Astfel, participarea la evenimente cum ar Anul Nou sau *o-bon* trec dincolo de barierele religiei, cele două evenimente fiind nu atît evenimente şinto sau budiste, cît evenimente cu oarecare conotaţie religioasă care permit japonezului să se identifice cu societatea şi cultura din care face parte. O caracteristică esenţială a religiei în Japonia este aşadar faptul că totul se focalizează pe acţiune, obiceiuri, şi etichetă.

Religia în Japonia trebuie aşadar analizată nu din punctul de vedere al credinţei sau doctrinei religioase – care nu numai că trec cu vederea aspectul social al activităţilor inspirate de religie, ci ne duc şi la concluzii greşite – ci din punctul de vedere al felului în care japonezul se implică în activităţi religioase. Doar aşa putem releva şirul lung, continuu, adînc inserat în societatea niponă, de motive religioase care însoţesc celelalte aspecte ale vieţii sociale în Ţara Soarelui Răsare. Doar pentru că aceste motive sînt atît de puternic impregnante în cultură nu înseamnă că ele sînt mai puţin implicit religioase, ci dimpotrivă, înseamnă că dimensiuni profund religioase încă operează în cultura niponă, ajutînd la modelarea felului în care japonezii se poartă şi văd lumea.

Bibliografie selectivă

*** *Bunkacho* (ed.), 1987, Tokyo
*** *Shūkyō Shakaigaku no Kai* (ed.), 1985, Osaka
*** *Sotoshu Shuseichosa Iinkai* (ed.), 1984, Tokyo
Anesaki, Masaharu, 1961, *Religious Life of the Japanese People*, The Society for International Cultural Relations, Tokyo
Bouvier, Nicolas ,1995, *Cronică japoneză*, (Tr. Emanoil Marcu) Humanitas, Bucureşti
Eliade, Mircea, 1996, *Patterns in Comparative Religion*, (Tr. Rosemary Sheed), University of Nebraska Press, London
James, E.O., 1962, *The Ancient Gods. The History and Diffusion of Religion in the Ancient Near East and the Eastern Mediterranean*, Readers Union Weidenfeld & Nicolson, London
Kawai, Hayao, 2003, *Shinwa to nihonjin no kokoro,* Iwanamishoten, Tokyo
Keiichi, Yanagawa (ed.), 1988, *Seminaa shukyogaku kogi,* Hozo Sensho, Tokyo
Kitagawa, Joseph M., 1966, *Religion in Japanese History*, Columbia University Press, New York
Kurahayashi, Shōji, 1975, *Matsuri no kōzō. Kyōen to kamigoto,* Nihonhōsōshuppankyōkai, Tokyo
Kurahayashi, Shōji, 1983, *Tenno no matsuri to tami no matsuri,* Daiichihoukishuppankabushikigaisya, Tokyo
Littleton, C. Scott, 2002, *Shinto*, Oxford University Press, Oxford
Nakamura, Hajime, 1997, *Orient si occident: o istorie comparata a ideilor*, Humanitas, Bucureşti

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)

Ohnuki-Tierney, Emiko, 1993, *Rice as Self. Japanese Identities through Time*, Princeton University Press, Princeton
Ono, Sokyo, 1962, *Shinto. The Kami Way*, Tuttle Publishing, Boston
Owen, D.C., 1915, *The Infancy of Religion*, Oxford University Press, Oxford
Reader, Ian., 1991, *Religion in Contemporary Japan*. University of Hawaii Press, Honolulu
Rusu, Renata Maria., 2006, *The Japanese and Time* in *Studia Universitatis Babes-Bolyai*, No. 2., Cluj
Satoru, Kaneko, 1988, *Gendaijin no shukyo ishiki* în Omura şi Nishiyama (ed.), Tokyo
Singer, Kurt. (ed.)., 1939, *The Life of Ancient Japan. Selected Contemporary Texts Illustrating Social Life and Ideals before the Era of Seclusion*, Iwanami Shoten, Tokyo
Winston, Davis, 1980, *The Secularisation of Japanese Religion: Measuring the Myth and the Reality*, în Frank E. Reznolds şi Theodore M. Luwing (ed.), *Transitions and Transformations in the History of Religions: Essays in Honor of Joseph M. Kitagawa*, Olanda

BDD-A70 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 18.97.14.90 (2026-11-13 14:09:58 UTC)